

Sosyal Sağlık Perspektifinden Hayvan Sevgisi ve Karşıtlığı: Sokak Köpekleri ve Yeni Toplumsal Riskler

Hür Mahmut YÜCER¹, Beyhan AY KIRAN²

¹ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye

² Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

Öz

Çağımızda ortaya çıkan yeni toplumsal sorun ve risklerden biri sahihsiz evcil hayvanlar sorunudur. Sahipli ya da sahihsiz köpeklerin saldırıları sonucu artan yaralamalı vakalar, hijyen, güvenlik, sağlık gibi sorunlar sadece savunmasız çocukları, yaşlıları ve engellileri değil toplumun tüm kesimlerini tehdit etmektedir. Büyük şehirlerde bu riskler her gün büyümekte ve sosyal sağlıksızlık seviyesini de aynı oranda artırmaktadır. Yazılı ve görsel medyaya her gün yeni bir vaka yansımaktadır. Hayvanların saldırıları ile ortaya çıkan yaralamalı vakalar sonucunda yapılan koruyucu yorumlara mukabil hayvan severlerin farklı yorum ve protesto gösterileri ile karşılaşmakta, bu da toplumda gerilimlere sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan hayvanlara şiddet ve toplu katliam görüntüleri de ortaya çıkabilmekte, bu durum yine toplumda infial oluşturmaktadır. Dünya genelinde bir sorun haline gelen köpeklerin sayısı farklı yöntem ve uygulamalarla kontrol altına alınmaktadır. Ülkemizde ise sahihsiz hayvanlara müdahale söz konusu olduğunda bireysel ve kurumsal olarak hayvan hakları savunucuları uygulamaların karşısında durmaktadır. Bu çalışmada hayvan sevgisi ve karşıtlığı arasında ortaya çıkan yeni risklerin koruyucu sosyal hizmet perspektifinden incelenmesine çalışılacaktır. Araştırma literatür taraması yöntemiyle yapılacaktır. Sahipli ve sahihsiz köpeklerin yol açtığı sorunlar için koruyucu/önleyici sosyal hizmet perspektifinden çözüm önerileri araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Koruyucu sosyal hizmet, hayvan hakları, sahihsiz köpekler, riskler, sivil toplum kuruluşları

¹ Corresponding Author: hurmahmut@gmail.com

² beyhan.ay.13@gmail.com

Animal Love and Opposition from a Social Health Perspective: Stray Dogs and New Social Risks

Abstract

In our era, one of the emerging social problems and risks is the issue of stray pets. Incidents of injuries resulting from attacks by owned or stray dogs pose not only threats to vulnerable children, the elderly, and people with disabilities but also to all segments of society, affecting issues such as hygiene, safety, and health. In major cities, these risks are escalating daily, proportionally increasing the level of social unhealthiness. Each day, new cases are reflected in the written and visual media. Protective comments made in response to injury cases resulting from animal attacks are met with different interpretations and protest demonstrations from animal lovers, leading to tensions in society. On the other hand, images of violence against animals and mass killings may also emerge, causing public outrage. The increasing number of dogs worldwide has been addressed through various methods and practices. In our country, when it comes to intervention in stray animals, individual and institutional advocates for animal rights oppose the implemented practices. This study aims to examine the new risks arising between love and aversion to animals from the perspective of protective social services. The research will be conducted through a literature review method. Solutions for the problems caused by owned and stray dogs will be explored from a protective/preventive social service perspective.

Keywords: Protective social work, animal rights, stray dogs, risks, civil society organizations

1. Giriş

Sosyal hizmet uygulama alanlarından biri olarak koruyucu/önleyici sosyal hizmet; bireyleri, toplumu ve çevrelerini biyolojik, psikolojik ve sosyolojik açıdan koruma ve muhtemel risk faktörlerinden arındırarak sorunlar ortaya çıkmadan önlemeyi amaçlamaktadır. Sahipli ya da sahipsiz köpeklerin yol açtığı hijyen, güvenlik, sağlık gibi sorunlar açısından bakıldığında toplumun tüm kesimleri tehdit altında olmakla beraber sosyal hizmetin çalışma alanına giren yaşlı, engelli, çocuk, kadın gibi dezavantajlı grupların köpek kaynaklı problemlerden daha çok etkilendiği görülmektedir.

Bireylerin temel ihtiyaçlarından biri olarak güvenliğin sağlanması, toplumun tüm kesimleri için hayati öneme sahiptir. Ülkemizde sahipli ve sahipsiz köpeklerin saldırgan tutumları ile yol açtıkları yaralanma ve can kayıplarına son verilememektedir. Son yıllarda rakamsal olarak artan, medyada görüntülenen yaralanmalı saldırı olayları toplumda korku, kaygı ve güvensizlik duygularını artırmaktadır. Bu ise anksiyeteye dolayısıyla sosyal sağlıksızlığa sebebiyet vermektedir. Zira çözüm önerilerine hayvan hakları savunucuları bireysel veya organize gruplar olarak karşı durmakta, engelleyici ve süreci zorlaştırıcı söylemlerde buldukları gözlemlenmektedir.

2. Evcil Hayvan Edinimi ve Sahiplenme Gerekçeleri: Değişen Roller

İlk evcilleştirilen hayvan türü olarak köpekler yaklaşık 15.000 yıldır hayatlarını insanlarla beraber sürdürmekte ve insanlar tarafından kullanılmaktadır. İnsanlar; yaşadıkları çevreyi paylaştıkları ve avcılık, bekçilik gibi amaçlarla kullandıkları köpekleri, yaşayışlarının ve ihtiyaçlarının değişmesi ile beraber ıslah çalışmaları yaparak yeni köpek ırklarının oluşmasını sağlamıştır (Freedman, Lohmuller, & Wayne, 2016).

The American Kennel Club verilerine göre, dünya üzerinde 340'ın üzerinde köpek ırkı olduğu bilinmekte ve günümüzde 200 köpek ırkı tescillenmiş durumdadır. Melezleme ve ıslah çalışmaları ile günümüze kadar sayısı sürekli artan köpek ırkları, bugün avcılık ve bekçiliğin yanı sıra güvenliği sağlama, tedavi eşlikçisi olma, yalnızlığı giderme gibi fonksiyonları ile insan yaşamını iyileştirmek için kullanılmaktadır. Amaca yönelik olarak insanlar tarafından bakımı yapılan, beslenen ve insanlarla barınan hayvanlar evcil hayvan ya da eşlikçi hayvan olarak tanımlanmaktadır (Keten, 2022; American Kennel Club, 2023; Bulut, 2023).

Kırdan kente göç, hayvanların evlere girmesine ve süreç içerisinde aile yapısında değişimlere neden olmuş, bu değişim, insan-evcil hayvan etkileşimini karşılıklı olarak yeniden şekillendirmiştir. Kentteki insanlar evcilleştirdikleri hayvanlardan, kolay hükmedebilecekleri, boyut olarak küçük veduygusal açıdan kendilerine en yakın olanlarını evde beraber yaşamak için tercih etmektedirler (Çetin, 2017). Artık köpekler insan hayatında avcılık ve bekçilik gibi esas

rolleri yerine ikincil ve yardımcı rollerle yer almaktadır. Komşuluk ilişkileri geleneksel gücünü yitirdiği için köpeklere kısmen yalnızlığı giderici ve farklı hastalık türlerini iyileştirici roller yüklendiği görülmektedir.

Franklin (1999)'e göre, evcil hayvanlar insanlar tarafından genellikle çocuk, partner yahut aile yerine de konmaktadır (Franklin, 1999). Evcil hayvan sahiplenmenin nedenlerini altı maddede açıklayan Hirschman (1994)'a göre ise sahiplenmenin bir nedeni evcil hayvanların kardeş, aile bireyi veya arkadaş gibi algılanması ve onların insanlar ile bağdaştırılmasıdır. Hirschman'ın öne sürdüğü diğer maddelerde ise arama-kurtarma, avlanma, korunma gibi işlevleri kolaylaştırıcı olarak görülmesi; statü göstergesi olması; estetik bir değer olarak süs nesnesi yerine konması; gösteri ve sergileme unsuru olması yer almaktadır (Holbrook ve arkadaşlarına öre, evcil hayvan sahibi olmak insanlara; ilham, fedakârlık, aile hissi, doğaya karşı sağduyu, çocuklaşabilme ve eğlenceli kalabilme gibi faydalar sunmaktadır (Holbrook, Stephens, Day, Holbrook, & Strazar, 2001).

Çalışan bireylerin evcil hayvanlara bağlanma nedenlerini inceleyen bir çalışmada bu nedenler kişilerarası ilişkilere, ailesel ve mesleki faktörlere, sosyalliğe ve duygulara bağlı olarak araştırılmıştır. Çalışma neticesinde evcil hayvan edinimi ve ona bağlanmada en mühim sebeplerden biri olarak bireyin yalnızlık duygusu olduğu gösterilmiştir. Ayrıca katılımcıların söylemlerinde göze çarpan; yalnızlık, masum duygular, sığınma isteği, bencillik, çıkarıcılık vb. ifadeler kişilerarası yetersiz iletişim sorununu öne çıkarmaktadır (Kaya & Bektaş, 2019). Bu sonuçlar hem çalışma hayatının getirdiği stres ve iş ortamındaki iletişim problemleri hem de modern hayatın bireyselleşme sorunu ile ele alındığında yalnızlaşan insanın evcil hayvan besleme ve onu arkadaş, aile yerine koyarak ona bağlanma durumunu meydana getirdiğini göstermektedir.

Bilimdeki gelişmelerle beraber insan-hayvan etkileşiminden yararlanılarak, günümüzde hayvan destekli terapi uygulamalarında yunus, kedi, köpek, kuş, tavşan ve at gibi çeşitli hayvan türlerinden bu konuda özel eğitimli olanlarına yer verilmeye başlanmıştır (Özkul, 2014). 1970'lerden itibaren kliniklerde çocuklar, ergenler, yetişkinler ve yaşlılar için uygulanmakta olan köpek destekli terapiler motor kabiliyetleri zenginleştirme, otonom yada yardımcı hareketleri güçlendirme, sosyal beceri gelişimini ve başkalarıyla etkileşimi destekleme, öz saygıyı artırma gibi amaçlarla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca terapi esnasında köpeğin eşlik etmesinin, ruh halinde, duygularını ifade etmesinde, iletişim ve psikomotor gelişimde pozitif yönde değişim gibi sonuçları olmaktadır (Canevska & Akgün, 2021). Bununla beraber köpek destekli terapi ile hem ağrı şikâyeti olan hastalar için fayda sağlayan tamamlayıcı bir tedavi uygulanabileceği hem de yüksek stres riski bulunan sağlık çalışanlarında stresi azaltmak için önleyici programlara katkı sağlanabileceği literatürde gösterilmiştir (Marcus, 2013; Machová, Součková, Procházková, Vaníčková, & Mežian, 2019).

Köpeklerin insan yaşamına önemli bir katkısı da bazı özel cinslerin eğitilerek arama kurtarma ve asayiş sağlama faaliyetlerinde kullanılmalarıdır. Doğada kaybolan ya da enkaz altında kalan canlıların yerini tespit için çalışan arama kurtarma köpekleri henüz yavruyken özel testler uygulanarak seçilirler. Aday olarak kabul edilen yavru köpekler AFAD Köpek Eğitim Merkezlerinde iki yıl yoğun bir eğitime tabi tutulur ve başarılı olup sertifikalandırılan köpekler AFAD teşkilatına katılır (AFAD, 2023). Benzer süreçlerle seçilen ve eğitilen asayiş köpekleri de uyuşturucu madde arama, iz takibi, mayın ve bomba arama, cezaevi emniyeti, arama kurtarma gibi amaçlarla yetiştirilip asayiş sağlamaya katkıda bulunmaktadır (Jandarma Genel Komutanlığı, 2023).

3. Sahipsiz Köpekler ve Yeni Riskler

Özel ıslah çalışmalarıyla elde edilen çeşitli ırklardaki çok sayıdaki köpeğin insanlar tarafından beslenip bakılması ve kontrol altında tutulmaları her zaman mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla insan kontrolü olmaksızın üreyen ve sayısını arttırarak insan bakımı dışında serbest dolaşmaya başlayan köpekler de mevcuttur ve bunlar sahipsiz sokak hayvanları olarak nitelenmektedir (Keten, 2022; Bulut, 2023). Keten, bu hayvanların sadece sokakta değil, tüm yaşam alanlarında varlıklarının söz konusu olması nedeniyle sokakla özdeşleştirilmemeleri gerektiğini vurguladığı çalışmasında, bu hayvanlara hukuksal ve günlük dil arasında da uyum olmasını sağlayacak şekilde sahipsiz köpek ya da sahipsiz hayvan tanımlamasının kullanılmasını önermektedir (Keten, 2022).

Dünya genelinde evcil hayvan olarak beslenen çok sayıda köpek olmasına rağmen günümüzde sayısının yaklaşık

olarak 900 milyon olduğu tahmin edilen köpek popülasyonunun büyük kısmını serbest gezinen sahihsiz köpekler oluşturmaktadır. Sahihsiz köpeklerin sayısındaki artışın başlıca nedenleri, sahihsiz de olsa bu köpeklerin insan yaşam alanlarına yakın olmaları nedeniyle beslenme ihtiyacını rahatça karşılayabilmeleri, yabani hayvanlardan uzak ve insanların koruması altında yaşayarak daha uzun süre hayatta kalmaları, sorumsuz hayvan sahiplerince sokağa terk edilmeleri ve kolay eş bulabildikleri için sık üremeleri olarak görülmektedir. Bir dişi köpeğin yılda 12-18 yavruya sahip olma potansiyeli düşünüldüğünde bir dişi köpek ile yavrularından altı yıl içinde 67.000 yavrunun doğması mümkündür (Bulut, 2023; Sürsal Şimşek, 2023). Kontrol altına alınmadığında bu faktörler sahihsiz köpeklerin sayısının hızlıca artmasına neden olurken biyolojik, psikolojik ve sosyolojik birtakım halk sağlığı sorununu da beraberinde getirmektedir. Hijyen, gürültü kirliliği, trafik kazaları, köpek saldırıları ve kuduz gibi hastalıkların yayılması ile hayvan sağlığı ve refahının bozulması da bu sorunların başlıcalarıdır (Kırışık & Öztürk, 2021; Bulut, 2023).

Hirschman (1994)'ın öne sürdüğü gibi, günlük işleri kolaylaştırma, süs ve gösteri unsuru olarak kullanma ya da arkadaş ihtiyacını karşılama gibi nedenlerle evcil hayvanların evde beslenme oranı gittikçe artmaktadır kişisel bir tercih gibi görülse de halkın kullandığı ortak alanların evcil hayvanlarla paylaşılması hijyen, sağlık ve güvenlik açısından toplumsal anlamda yeni risklere yol açmaktadır.

Sahiplerinin köpekleri ile fırın, pastane, kafe, market gibi ortamlara girmeleri de açıkta satılan yiyeceklere hayvan kılı, salyası ve dışkısı bulaşma ihtimalini doğurmaktadır. Açıkta yiyecek satışının ya da tüketiminin söz konusu olduğu bu tarz kapalı mekânlarda sadece evcil hayvanlar değil, sokakta yaşayan kedi ve köpeklerin bulunması da risk unsurudur. Bu tür işletmelerin personelleri, sahihsiz köpeklere karşı daha katı bir tutum izlemekte, genellikle sahihsiz köpeklerin bu işletmelere girişine izin verilmemektedir. Başboş sahihsiz kedilerin ise boyut olarak daha küçük olması ve köpekler gibi saldırgan olmamaları nedeniyle birçok benzeri işletmeye girişlerine izin verilebilmektedir.

Hayvanlardan insanlara bulaşabilen hastalıklara *zoonoz*, bu hastalıklara yol açan etkenlere de *zoonotik faktörler* denmektedir. İnsanlarda ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkların %70'ini oluşturan zoonotik hastalıklar insanlara direkt temas, ısırılma ve tırmalanma yoluyla, bit, pire, kene, sinek gibi vektörler aracılığıyla, hava yoluyla, toprak, gıda ve su aracılığıyla ya da dışkı temasıyla bulaşmaktadır. Köpeklerden insanlara bulaşabilen virüs, bakteri, mantar ve parazit kaynaklı birçok zoonotik hastalık olmakla beraber bu hastalıklar sadece insan sağlığı açısından değil, sahipli ya da sahihsiz köpeklerin sağlığı açısından da risk teşkil etmektedir. Söz konusu hastalıklardan bazıları kuduz, kistik ekinokok, toksokariasis ve leishmaniasisdir (Sürsal Şimşek, 2023).

Halk arasında Şark çıbanı olarak bilinen leishmaniasis, vektör aracılığıyla memeli canlılara taşınan, Türkiye'de ve dünyada sık görülen önemli zoonotik hastalıklardan biridir. Hastalık etkeni olan vektörleri kum sinekleri, kan emme sırasında canlıların kanına karışmasıyla bulaştırmaktadırlar. Bulaşı vektörden köpeğe şeklinde olabildiği gibi hasta köpektan kan emen kum sinekleri vasıtasıyla insanlara da bulaşabilmektedir. Sahipli ya da sahihsiz köpekler hastalığın sık görüldüğü bölgelerde rezervuar yani taşıyıcı rolü üstlendiğinden insan ve hayvan sağlığını tehdit etmektedir (Aysul ve diğerleri, 2012; Sürsal Şimşek, 2023). Bir diğer zoonotik hastalık olan toksokariasis, köpeklerin bağırsaklarında yaşayan parazitler aracılığıyla insanlara ve hayvanlara bulaştırılmaktadır. Enfekte canlıların dışkısının doğrudan ya da su, gıda, toprak aracılığıyla vücuda alınması hastalığın insanlara bulaşmasına neden olmaktadır. Dışkıda bulunan parazite ait enfekte larvalar yumurta içinde 2-4 hafta süresince gelişmekte ve daha sonra 6 ila 12 ay arasında canlılığını koruyabilmektedir. Dolayısıyla parazit içeren enfekte köpek dışkılarının park ve bahçelerden ya da insan ve hayvanların ortak kullandığı diğer yaşam alanlarından uzaklaştırılması önem arz etmektedir. Bunlardan kuduz hastalığı da hasta hayvanın ısırmasıyla bulaşmaktadır. Dahası kuduz hayvanın salyasının insanın mukozasına ya da derisindeki açık bir yaraya teması da bulaşmayı sağlamaktadır (Sürsal Şimşek, 2023). Görüldüğü üzere zoonotik faktörlerin taşıyıcısı olan köpekler, özellikle İstanbul gibi insanlarla hayvanların iç içe yaşadığı yerlerde toplum sağlığı açısından büyük riskleri de beraberinde getirmektedir (Aysul ve diğerleri, 2012; Şimşek, 2023).

Doğal yaşam alanlarının kısıtlanması nedeniyle yeterli yürüyüş alanı bulunmayan kentsel bölgelerde sahiplerinin

köpeklerini yürüyüş ve eğlenme amacıyla çocuk parklarına getirerek çocukların oyun oynadığı materyalleri ve alanları köpekleri için kullanmaları bu sorunlardan yalnızca biridir. Büyük şehirlerde sahipli evcil hayvan edinim oranlarının yüksek olması nedeniyle, çocuk parklarında sahipli köpeklerin tasmasız dolaştırılmaması ve bilhassa tuvalet ihtiyacını gidermek için parkta köpek gezdirilmemesi gerektiğini gösteren uyarıcı levhalar bulunmaktadır. Ancak aynı çocuk parklarında tüm yasaklara rağmen tasmalı ya da tasmasız olarak dolaştırılan sahipli köpeklere sıkça rastlanmakta olup bu parklarda -çocukların kullanımının yoğun olduğu saatler dâhil- sahibi tarafından salıncakta sallanan ve kaydırdıktan kaydırılan köpekler görmek de mümkündür. Bunun yanında çocukların kullanımına ayrılan parklardaki futbol, basketbol sahalarının da muhtelif saatlerde köpek sahiplerince köpeğiyle oynama maksadıyla kullanıldığı görülmektedir. Hatta köpeklerin park alanlarında tuvalet ihtiyaçlarını giderdikleri sıklıkla gözlenmektedir. Özellikle büyük şehirlerde çocukların doğayla buluşmasının neredeyse tek imkânı olan çocuk parklarında hem oyun gereçleri ve alanlarının hem de yeşillik bölgelerin hayvan dışkıları ve salyalarını barındırma ihtimali yüksektir. Yukarıda da bahsedildiği üzere birçok zoonotik faktör, köpeklerin dışkı ve salyası ile bulaştığı için köpekler ile çocukların ortak alanları eğlenme amaçlı kullanması, köpeklerde bulunması muhtemel hastalıkların çocuklara bulaşması açısından risklidir.

Sahipsiz köpeklerin yol açtığı önemli bir sorun da başıboş dolaştıkları için trafiğe açık alanlara rahatlıkla ulaşabilmeleri ve trafik kazalarına neden olmalarıdır. HAYTAP, İstanbul'da bir haftada ortalama 300 sahipsiz hayvanın trafik kazası geçirdiğini bildirmektedir (HAYTAP, 2023a). Ayrıca evcil hayvan sahiplerinin köpeğini bahçede bağlı olarak yalnız bıraktıklarında veya gezdirmeye çıktıklarında yolda sahipsiz köpeklerin saldırılarına fazlaca maruz kaldığı görülmektedir (Fib Haber, 2022; Son Dakika, 2023).

3.1. Biyolojik Sağlık Açısından Yeni Riskler

Biyolojik sağlık açısından bakıldığında hayvanların neden olduğu başlıca problemlerden biri köpeklerin insanlara saldırmalarıdır. Sahipli köpeklerin sahiplerince kontrol altında tutulmaları, çoğunlukla tasmalı ve tehlikeli türler olduğunda yasa gereği ağızlıkla dolaştırılmaları nedeniyle sahipli köpeklerin saldırıları ve insanları yaralamaları daha nadir görülmele beraber sahipsiz köpekler sürüler hâlinde dolaşarak toplumsal mekânlarda ciddi tehlike unsuru olmaktadır.

Ülkemizde sadece tehlike arz eden bu ırklardan köpekler değil, sokaklarda başıboş dolaşan sahipsiz köpekler de ciddi bir tehlike unsurudur (CNN Türk, 2022; Dünya, 2023).

Diğer yandan medyada yer alan pek çok haber incelendiğinde sokaklarda çeteleşen sahipsiz köpeklerin ya da ağızlıksız dolaştırılan tehlikeli ırklardan köpeklerin tanımadıkları, yabancı kişilere, savunmasız yaşlılara ve hatta çocuklara kendilerine karşı herhangi bir olumsuz tutum olmamasına rağmen saldırdığı görülmektedir. (Habertürk, 2023; Norm Haber, 2023; Özgür Kocaeli Gazetesi, 2023; AA, 2023).

Sahipsiz köpeklerin genellikle beslenme imkânlarının azalması, yavrularını koruma güdüsü ve melez ırklara ait olanlarının saldırganlık eğilimlerinin yüksek olabilmesi gibi nedenlerle insanlara saldırdığı bilinmektedir. (Yılmaz Aslantürk, 2023). Bunun yanında köpeklerde sıkça görülen anormal davranışlardan önemli biri olarak saldırganlığın birçok nedeni olabilmektedir. Bunlar, “besin, barınak, eş bulma durumlarında ve bunları koruma amaçlı saldırganlık, köpeğin liderlik özelliklerine aykırı davranan bir insana ya da köpeğe statü ilişkili saldırı, fazla testosteron salgılanmasına bağlı erkek köpekler arası saldırı, hareket eden canlı ya da cisimler karşısında av içgüdüsüne dayanan saldırı, genetik problemlerden kaynaklanabileceği düşünülen idiyopatik öfke saldırısı, tehdit algılandığında savunma amaçlı saldırı, korku kaynaklı saldırı, ağrı/acı kaynaklı saldırı, yavruları korumaya yönelik annelik içgüdüsüne dayalı saldırı ve ev, bahçe, çiftlik, koyun sürüsü gibi koruma amaçlı saldırı şeklinde sıralanabilir” (Şen & Atasoy, 2014). Buna göre sahipli ya da sahipsiz olsun söz konusu köpek saldırıları insan tutumlarının dışında köpeğin o anki şartlarına ve doğasına bağlı olarak da gerçekleşmektedir.

Köpek ısırması vakalarına dair Kanada'da yapılan bir anket çalışmasında ısırma davranışı gösteren 227 sahipli köpeğin evlerine ve kurbanlarına dair bilgiler toplanmıştır. Söz konusu vakalarda ısırılan bireylerin tamamı ya hane halkından ya da aileyi sıklıkla ziyarete gelen ve köpeğin iyi tanıdığı kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca yaralanan

bireylerin %9,3'lük küçük bir kısmı tıbbi yardım almıştır ve bu sonuç köpek ısırıklarının büyük oranda eksik bildirildiği yönündeki önceki verileri de desteklemektedir (Guy ve diğerleri, 2001). Buna göre köpeklerin sadece yabancı kişilere, tehdit olarak algıladığı durumlarda ya da intikam alma amaçlı saldırdığı inancı da hatalıdır.

Literatüre ve medyaya bakıldığında pek çok köpek saldırısı sonucu yaralanma vakası ve haberi görülmektedir. Bu vakalar arasında uzuv kaybı, ciddi boyutta bedensel yaralanmalar ve saldırıların trafik kazalarına yol açması nedeniyle can kayıpları da mevcuttur. Ayrıca sahipsiz köpekler engelli, yaşlı, çocuk gibi dezavantajlı bireyler açısından daha tehlikeli olmaktadır. Günümüz şartlarında artan motorlu kurye hizmeti nedeniyle ara sokaklarda motor kullanmak durumunda kalan kuryelerin de köpek saldırılarına sıkça maruz kaldığı bilinmektedir. (Kılıç & Sarierler, 2003; NTV, 2012; Er, Kılınç, Aksoy, & Çalış, 2017; DHA, 2022; En Son Haber, 2022; Hürriyet, 2023a; Hürriyet, 2023b; Norm Haber, 2023).

HAYTAP, agresyon yani saldırganlığın her köpek için doğal ve gerekli bir davranış olduğunu, bunu arttıracak ya da azaltacak olanın hayvan sahibinin tutumu olduğunu bildirmektedir. Buna göre, sahibi tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak sosyalleştirilmeme, saldırganlığın onaylanıp ödüllendirilmesi gibi hatalı şekilde eğitilen köpekler tehlike arz edebilirler. Ayrıca büyüklüğü, cinsi, yaşı, görünüşü fark etmeksizin her köpeğin ısırma potansiyeline sahip olduğunu bildirmiştir. Bunun önüne geçmek için de bilinçlendirmeye köpek sahiplerinin farkında olunmayan kışkırtıcı davranışların önüne geçilmesi, vatandaşların da köpek saldırılarında ne yapılması gerektiğini öğrenmelerinin problemleri bitireceği vurgulanmaktadır (HAYTAP, 2023c). Ancak bilinçlendirmeye problemlerin biteceği tezi yeterli olmayacaktır. Çünkü sokaklarda başıboş dolaşan köpekler herhangi bir trafik kazasına yol açmayacağı, diğer hayvanlara ya da savunmasız insanlara saldırmayacağını hiçbir garantisi verilemez. Sonuçta saldırıya maruz kalan kişide fiziksel bir hasar söz konusu olmasa da psikolojik sorunlara yol açabilmektedir.

Biyolojik açıdan köpeklerin neden olacağı diğer sorunlar ise gürültü ve çevre kirliliğidir. Sayısının 10 milyona ulaştığı tahmin edilen sokak köpeklerin beslenme amacıyla çevresel atıkları ve çöpleri karıştırarak etrafa dağıtmaları halk sağlığını tehdit edecek sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel yaşamın içinde farklı cinslerden pek çok köpeğin apartman dairelerinde bakılmaya çalışıldığı düşünülürse eğitilemeyen, egzersiz ihtiyacı tam olarak karşılanamayan hayvanların agresyon göstermesi ve gece vakitleri gibi uygunsuz saatlerde sürekli havlayarak çevredeki insanları rahatsız etmesi de söz konusudur. Özellikle apartman yaşantısı için uygun olmayan yüksek desibelde ses çıkaran hayvanlar bu soruna neden olmaktadır.

3.2. Psikolojik Sağlık Açısından Yeni Riskler

Artan köpek saldırıları halk sağlığını ruhsal yönden de etkilemektedir. Köpek saldırısına maruz kalan bireylerin yaşadıkları travmanın ve fiziksel yaralanmanın şiddetine göre psikolojik olarak zarar görmesi muhtemeldir. Köpeklerin yoğun olduğu sokak ortamından kaçınma, uzak durma, köpeklerle karşılaşmamak için evden dışarı çıkmama gibi davranışlar meydana gelebilmektedir. Köpek saldırısına uğrayan kişilerin yaşadıklarına doğrudan ya da medya gibi kanallar aracılığıyla izleyerek/dinleyerek (dolaylı olarak) şahit olan bireylerde de ikincil travma yaşanması mümkün olabilmektedir. Köpek saldırısı yaşanan ve sahipsiz köpeklerin çok sayıda olduğu bölgelerde halkın sokağa çıkarken endişe etmesi, çocuklarını tek başına okula göndermek istememesi ve sokağa çıkarken korkması gibi durumların yaşandığı görülmektedir (Cumhuriyet, 2016; İHA, 2022)

4. Sahipsiz Köpekler Sorununda Sivil Toplum Kuruluşlarının Roller

Türk halkı, kültürünün ve yaygın inancı İslamiyet'in etkisiyle tarih boyunca hayvanlara sevgi, saygı ve merhamet gösteren bir toplum olarak öne çıkmıştır. Modernleşme faaliyetleri arasında Batı'da olduğu gibi köpekler Osmanlı sokaklarında da bir dönem istenmeyen canlılar konumuna düşse de toplum, sevgi ve merhamet duygularıyla köpeklerin yanında olmuş, onları hem bireysel olarak hem de kurdukları vakıflar aracılığıyla beslemiş ve korumuştur. Köpeklerin bu bakım ihtiyacı Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi günümüzde de hem hayvansever kişiler hem de STK'lar tarafından karşılanmaktadır (Erdoğan & Savaş, 2023).

İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün Dernekler Bilgi Sistemi (DERBİS)'nden alınan

verilere göre, derneklerin faaliyet alanlarına göre dağılımına bakıldığında Türkiye’de “Çevre, Doğal Hayat, Hayvanları Koruma Dernekleri’nin sayısı 2.709’dur ve tüm derneklerin %2,67’sini oluşturmaktadır. 101.313 derneğin faal olduğu günümüzde hayvanların korunmasına yönelik faaliyet gösteren dernek ve vakıfların görece daha az sayıda olduğu görülmektedir (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023).

Türkiye genelinde sahihsiz köpeklerin korunması alanında çalışma yürüten ve en çok bilinen STK’lardan bazıları Türkiye Hayvanları Koruma Derneği (THKD), Hayvanları Koruma Derneği (HAYKOD), Hayvan Hakları Federasyonu (HAYTAP) ve Hayvanları Çaresizlik ve İlgisizlikten Koruma Derneği (HAÇİKO)’dir (Erdoğan & Savaş, 2023).

THKD, 1924 yılında kurulmuş olup Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında kurulan birkaç hayır kurumundan biridir. Yardıma muhtaç sahihsiz her türden hayvana olumlu yaşam şartları sağlamak amacıyla çalışan dernek; hasta veya yaralı sahihsiz hayvanların tedavisini yaptırmak, korunmaya ihtiyaç duyan hayvanlar için güvenli bakımevleri oluşturmak gibi faaliyetlerinin yanı sıra kısırlaştırma, kurtarma, hayvanlara karşı şiddeti önleme, bilinçlendirme ve protesto faaliyetleri gibi çeşitli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Dernek bu faaliyetlerinde sahihsiz hayvanların da sahipli hayvanlar kadar sevgi ve ilgiye değer olduklarını topluma benimsetmeye çalışmaktadır (Erdoğan & Savaş, 2023; THKD, 2023).

HAYKOD, 1955 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın önderliğinde kurulmuş olup Türkiye’nin ilk hayvan barınma tesisini kurmuştur. Bununla beraber tesisin içerisinde ölen hayvanların gömülmesi için Melekler Bahçesi adında bir park oluşturulmuştur. Ayrıca dernek ötenaziye desteklemediği gibi “...ne pahasına olursa olsun hayvanları yaşatmak için hiçbir fedakârlığı esirgemeyen özverileriyle ünlüdür” (HAYKOD, 2023).

2008 yılında tüzel kişiliğini kazanan ve beş derneğin katılımıyla kurulan HAYTAP, Türkiye’de hayvan hakları hareketinin bir çatı altında toplanması ve kurumsallaşması açısından önemlidir. HAYTAP’ın amacı seminer, panel, eğitim organizasyonları ve afişler aracılığıyla toplumda farkındalık oluşturmaktır. Derneğin yıllardır savunuculuğunu üstlendiği en önemli çalışma ise kısırlaştır-aşlat-yaşat projesidir (Erdoğan & Savaş, 2023). HAYTAP; insanların diğer türlerden üstün olduğu fikrini reddeder ve insanı bu gezegende diğer canlılarla birlikte yaşayan bir tür olarak tanımlar. Dolayısıyla insanların diğer canlılara ait yaşam alanlarını işgaline ve onlara uygulanan zulme karşı çıkar. Kentlerde sahihsiz hayvanların aşulararak -tolerans limitlerine göre- özgür bir şekilde sokaklarda dolaşmalarını destekler. Bunun yanında yasa dışı hayvan ticaretini ve evcil hayvan satışını önlemeyi savunur, bunu sağlamak için çalışmalar yapar (HAYTAP, 2023b).

2010 yılında kamuyu etkilemek ve topluma hayvan hakları konusunda ilham vermek amacıyla kurulan HAÇİKO, sokak hayvanlarının korunma ve beslenme ihtiyacının kalmadığı ve hayvanların insani zevklerin tatmini için kullanılmadığı bir dünya oluşturma vizyonu ile faaliyet yürütmektedir. Derneğin hayvan sevgisi bilincinin ve hayvan ekosistemi anlayışının topluma kazandırılması ile hayvan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik çalışmaları bulunmaktadır (Erdoğan & Savaş, 2023; HAÇİKO, 2023).

Günümüzde Türkiye’de 10 milyondan fazla sokak köpeği olduğu ve 10 yıl içerisinde bu rakamın 60 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu hayvanların bakımı, beslenmesi, barındırılması ve tedavisi için belediyelerin ve STK’ların iş birliği yapması önem arz etmektedir. Bazı yerlerde sokak köpekleri için STK’ların yerel yönetimlerden daha fazla katkı sağladığı da söylenebilir (Erdoğan & Savaş, 2023). Yine de yukarıda bahsedilen faaliyetler Türkiye genelinde sahihsiz köpeklerin neden olduğu problemleri ortadan kaldırmak için yeterli değildir. Birçok STK, bilinçlendirmenin önemine binaen eğitim faaliyetleri yürütmektedir. Bu eğitimler insanların sebep olduğu zararların önüne geçilmesinde etkili olabilir. Kısırlaştırma projeleri de sahihsiz köpeklerin sayısının azalması açısından önemlidir. Ancak bahsedilen hiçbir önlem bu köpeklerin sokakta, parkta ya da kamuya ait herhangi bir alanda herhangi bir insana saldırma sorununun kesin çözümü olamaz. Doğası ve içgüdülerinin yönlendirmesiyle hareket eden köpeklerin başıboş dolaşması, günlük hayatta her zaman bir tehlike unsuru olarak var olmalarına neden olacaktır. Her belediyeye ait barınak olmadığı düşünüldüğünde STK’ların sahihsiz köpekler için güvenli barınak imkânı sunması da çok önemli bir hizmettir. Ancak bu barınakların sayısı da mevcut sahihsiz köpek sayısı göz önüne

alındığında yetersiz kalmaktadır.

Ayrıca sorumlu belediye çalışanları başıboş dolaşan bu köpeklerin toplanıp şehir dışına çıkarılması ve özel yerlerde toplanmasının açlık, hastalık, bakımsızlık gibi problemleri daha da arttırdığını belirtmektedir. Diğer yandan köpeklerin hayvan severler tarafından belli bir bölgelerde toplanarak beslenmesinin onların bölgeyi sahiplenmesine, toplu hâlde beslenmenin mevcut hastalıkların aralarında daha hızlı yayılmasına, o bölgede beslenme yükünün artacağına vurgu yapılmaktadır. (DEDA, 2022). Toplu hâlde beslenip barındırılma gruplaşma ve çeteleşmeyi artırmakta, oradan geçen kişileri tehdit olarak algılamaktadır. Müstakil bölgelerde yoğunlaşan köpek popülasyonu, doğal yaşam alanlarını tahrip etmekte ve bölgedeki tavşan, tilki, köstebek gibi yerel popülasyonlara zarar vermektedir.

Yabani hayvanların yaz aylarında turistlerce beslenip diğer zamanlarda mevsim şartlarının da etkisiyle aç kaldıklarında daha saldırgan hâle gelmeleri gibi sahihsiz köpeklerin sokaklarda beslenmesi de biraz aç kaldıklarında saldırganlıklarının artmaktadır. Hatta kendilerine yemek getiren kişilere dahi saldırmalarına yol açabilmektedir.¹ Yabancı ülkelerde bunun önüne geçmek için hayvanların yaşadığı bölgelerde, onları beslemenin saldırganlığı arttırdığına dair uyarı levhaları bulunmaktadır.

Belediyelerin çalışmalarına ve STK'ların gönüllü faaliyetlerine rağmen sayısı her geçen gün artan sokak köpekleri ile ilgili verilen hizmetlerin yetersiz olduğu görülmektedir. STK'lar halkın bilinçlendirilmesi ve köpeklerin aşılama, kısırlaştırma çalışmaları ile bu köpeklerin sokaklarda yaşamaya devam etmesini, hasta ve bakıma muhtaç olanların ise elverişli barınaklarda bakılıp beslenmesini savunmaktadır. Ancak toplanmayıp sokaklarda yaşaması için bırakılan köpekler ise toplumsal hayat içinde pek çok yönden sorunlara neden olurken, barınakların yetersiz olması sahihsiz köpeklerin toplanıp elverişli şartlarda bakılmalarını da zorlaştırmaktadır.

5. Türkiye’de ve Dünyada Mevcut Uygulamalar

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığınca oluşturulan komisyon tarafından tehlike arz eden köpek ırkları **Amerikan Pitbull Terrier², Doğu Argentino, Fila Brasilerio³, Japanese Tosa, American Staffordshire Terrier ve American Bully** olarak belirlenmiştir. 5199 sayılı Hayvan Hakları Koruma Kanunu’nun 14. maddesi gereğince, tehlike arz eden belirlenmiş bu altı ırktan köpekleri üretmek, beslemek, barındırmak, sahiplenmek/sahiplendirmek, ülkemize girişini yapmak, sergilemek, takas etmek, satışını ya da reklamını yapmak yasaktır. Ancak 07.12.2021 tarihinde yürürlüğe

¹ Benzer bir soruna 2016 yılında Bodrum yakınlarındaki Orak Adası’nda rastlanmıştır. Habere göre dokuz farklı *Caretta caretta* saldırısı nedeniyle üç gün içinde aralarında çocuk da bulunan beş kişi yaralanarak tedavi için hastaneye kaldırılmıştır. Deniz Kaplumbağaları Araştırma, Kurtarma ve Rehabilitasyon Merkezi alan sorumlusu konuya dair açıklamasında, vahşi olarak nitelendirilebilecek deniz kaplumbağalarının doğal ortamında yaşarken insanlar tarafından elle beslenmesi sonucu devamlı bir beklenti içinde olduklarından bahsetmektedir. Tura çıkan kişilerin gezinti esnasında gördükleri *Caretta caretta*ları kesinlikle beslememeleri noktasında vurgu yapılan açıklamaya göre, bu hayvanlar acıktıkları zaman besin bulma beklentisiyle insanlara yaklaşmakta ve yiyecek bulamadıklarında ise saldırmaktadır (Hürriyet, 2016). Sonraki yıllarda da bu saldırılar devam etmiştir (Sözcü, 2017; Habertürk, 2022).

² İngiltere’de boğaya karşı bulldog köpeklerinin yarıştırdığı kan sporlarından köpek dövüşüne dönüşen “oyun”larda hız ve çeviklik önem kazanmıştır. Bu sebeple Bulldog ve terrier cinsi köpekler melezlenerek Pitbull Terrier ırkı elde edilmiş ve göçmenler eliyle ABD’ye götürülmüştür. Dövüşmesi için üretilen ve gitgide daha büyük boyutlara, daha kaslı ve güçlü vücut yapısına sahip olan ırk, bekçilik, avlanma gibi işlerde tercih edilmiş olup ABD’de dövüşler yasaklandıktan sonra da yasa dışı köpek dövüşlerinde kullanıldığı iddia edilmektedir. Pitbull cinsi köpeklerin ikisi Türkiye’de yasaklanan Amerikan Pitbull Terrier ve Amerikan Staffordshire Terrier olmak üzere 4 türü bulunmaktadır (Euronews, 2021).

³ Fila Brasileiro ırkı Brezilya’nın büyük sığır çiftliklerinde avlanmak için yetiştirilmiştir. Yaban domuzu avlama ya da bekçilik amaçları ile kullanılan Fila Brasileiro, vahşiliği ile ünlüdür, sosyalleştirilmez ve doğru eğitilmezse tehlikeli olmaktadır. Brezilya’da köleliğin serbest olduğu dönemlerde kaçan kölelerin takibi için de kullanıldıkları bilinmektedir (WagWalking, 2023) Bu köpek ırkları ortak olarak sahiplerini korumaya meyilli, tehlike sezdiğinde sahibini canı pahasına koruyabilecek, saldırganlık eğilimi olan, dikkatli eğitilmesi gereken köpeklerdir. Geçmişte dövüş, avlanma, bekçilik gibi amaçlarla kullanılmış olsalar da bugün kent yaşamında sokaklarda dolaştırılan bu hayvanların dövüş için kullanılması yasal olmadığı gibi modern kent hayatında bekçilik yapmaları gereken büyük hayvan sürülerinin varlığından da bahsedilemez. Daha küçük, sıradan bekçilik görevleri için ise tehlike arz etmeyen, koruma köpekleri kullanılabilir. Yani bu tür köpeklerin yetiştirilme amaçlarına bugün gerek kalmadığı için bu köpeklerin sahip oldukları güçten yararlanılarak psikolojik tatmin amacıyla bakıldıkları düşünülmektedir.

giren Tehlike Arz Eden Hayvanlar ile İlgili Genelge ile 14.07.2021 tarihinden önce sahiplenilmiş olan ve 14.01.2022 tarihine kadar veteriner kliniklerinde kısırlaştırılan, mikroçip ile işaretlenmeleri yapılan ve kayıt altına alınan tehlike arz eden bu ırklara ait köpeklerin sahiplerince bulundurulmasına izin verilmiştir. Aksi durumda hayvan sahiplerine idari yaptırım uygulanması söz konusudur. Dahası tehlike arz eden hayvanlar olarak nitelendirilen bu altı ırktan köpeğin kayıt belgesi, ağızlık ve tasma olmaksızın dolaştırılması, çocuk oyun alanları ve parkları ile halkın yoğun olduğu yerlere sokulmaları yasaklanmıştır. Bu kurallara riayet edilmediği takdirde 11 bin TL para cezası uygulanması, tekrarı hâlinde ise söz konusu hayvana el konulup bakımevine götürülmesi uygulanacak hükümlerdir (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2021; Ardıç, 2023). Ayrıca bu köpeklerin sokağa terk edilmesi durumunda sahiplerine 30 bin TL para cezası verilecek ve başkaları için tehlike arz etmesi hâlinde sahiplerine 6 aya kadar varan hapis cezası uygulanabilecektir. Bu köpekler sahiplerince bakımevine bırakılmak istenirse de bu talep gerçekleştirilip rehabilitasyon sürecinin ardından hayvan bakımevinde tutulacaktır (TRT Haber, 2021).

Almanya'da bu tür köpeklerin ve sahiplerinin belli eğitimlerden geçmesi zorunlu tutulmaktadır. Ülkemizde böyle bir uygulama olmadığı gibi güç gösterisi yapma amacıyla bu hayvanların sokaklarda dolaştırıldığı, insanlarda korku ve paniğe yol açıldığı görülmektedir.⁴ Zira risk sadece bu köpeklerin insanlara saldırması ile sınırlı olmayıp diğer evcil hayvanlara saldırıp parçalama şeklinde de kendini göstermektedir.

Türkiye'de her geçen gün sayıları artmakta olan sahipsiz köpeklerle ilgili uygulamalara bakıldığında bunların eğitilmiş kişilerce, insancıl yöntemler kullanılarak toplandıkları, sonra geçici bakımevlerinde 10 gün tutulup gerekli tedavilerin, kısırlaştırma işleminin ve aşı uygulamalarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu süreçte hayvanın sahiplendirilmesi için de duyurular yapılır, sahiplenilmeyen köpekler kayıt altına alınarak tıbbi müdahaleler yapıldıktan ve operasyon yaraları kapandıktan en az yedi gün sonra, alındıkları ortama geri bırakılır. Bulaşıcı, tedavi edilemeyen ya da iyileşme ihtimali olmayan hastalığa sahip olan köpekler ile geri bırakıldığında çevre ve insan sağlığı için önlenemez derecede tehdit oluşturduğuna karar verilen köpeklerin en hızlı ve acısız yöntemlerle öldürme işlemi uygulanır. Bunun dışındaki hayvanlar için öldürme işlemi uygulanmaz (Aydoğan & Meral, 2019).

Dünyadaki pratiklere bakıldığında farklı uygulamalarla sahipsiz köpeklerin kontrol altında tutulduğu görülmektedir. Örneğin, İngiltere'de kamuya açık alanda yetkililerce bulunan köpeğe el konulur, sahibi masraf bedellerini ödemediği köpeğini geri alamaz. 7 gün içerisinde sahibi tarafından alınmayan veya sahipsiz olan köpekler ise görevli tarafından ilgilenebilecek kişi ya da barınaklara satılabilir, verilir veya en acısız yöntemle uyutulabilir. Sahiplenilen köpeklerin mikroçip takılarak ya da dövme ile kimliklendirilmesi zorunludur. Ayrıca İngiltere'de sahipsiz köpeklerin beslenmesi, korunup barındırılması, tedavisi ve sahiplendirilmesi süreçlerinde STK'ların da önemli bir rolü vardır (Ardıç, 2023). Amerika'da ise sahipsiz köpek yetkililerce alındıktan sonra en az 5 gün süreyle bakımı yapılır, sahibi gelene ya da sahiplendirilene kadar köpek bulunduğu kurumda tutulur. Ancak görevlilerin köpeği hayvan satıcılarına satma ya da barınaklara gönderme hakkı da vardır. İngiltere'de olduğu gibi Amerika'da da sahipsiz köpekler barınaklarda uyutulabilmektedir ve yılda 3,3 milyon köpeğin barınaklara gönderildiği, bunların da yaklaşık 700 binlik kısmının uyutulduğu bilinmektedir. Sahiplendirilen köpeklerin kimliklendirilmesi için de mikroçip takılabilmektedir (Aydoğan & Meral, 2019).

Hollanda, Almanya ve Fransa'da sokakta başıboş dolaşan köpeklerin toplanması ve bakılması yerel yönetimlerin sorumluluğundadır. Evcil hayvan beslemek katı kurallara tabidir. Uyulmaması durumunda hapis cezasına varabilen hükümler bulunmaktadır. Fransa'da halkın güvenliğini sağlamak maksadıyla evcil hayvanların ya da evcilleştirilmiş vahşi hayvanların başıboş şekilde sokağa bırakılması yasaktır. Tehlike arz edebilecek köpeklerin kamuya açık alanlarda tasmayla dolaştırılmaları zorunludur. Bu kurallara uyulmadığında tasma dolaştırılan evcil hayvanlar için

⁴ Halk arasında saldırgan tepkiler gösteren bir köpeğin kötü muamele gördüğüne dair bir inanış bulunmaktadır. Bu inanış antropomorfizme yani insana ait özelliklerin ya da insan tecrübelerine dayanan tutum ve davranışların hayvanlara, cansız varlıklara atfedilmesine dayanmaktadır. Buna göre, köpekler kötü niyetli insanları ayırt edip ya da önceden kendilerine kötü muamelede bulunan kişileri fark edip onlardan intikam almaya meyilli olabilmektedir. Bu durumun tersi olarak hayvanlara iyi muamelede bulunan, onları okşayan, seven kişilere karşı da köpeklerin sakin, sevecen tepkiler göstereceği dolayısıyla köpeğin karşısındaki kişinin doğru davranışlar sergilediği, kötü niyetle yaklaşmadığında köpektan zarar görmeyeceği düşüncesi mevcuttur.

38 avro, tehlike arz edebilecek türlerden hayvanlar içinse 150 avroya kadar para cezası uygulanabilmektedir. Sokakta başıboş gezerken toplanan köpekler geçici bakım merkezlerinde 8 gün tutulup sahibi tarafından alınmayan ya da sahibi bulunamayanlar terk edilmiş olarak ilan edilmektedir. Bu durumda sorumlu veteriner gerekli görürse hayvanın uyutulmasına karar verebilmekte ya da hayvanları koruma derneklerinin yönettiği barınaklardan birine göndermektedir. Sahipsiz köpek sorunu ile başa çıkmada STK'ların çok önemli bir yeri vardır. Hayvan bakımevleri hayvanseverlerin kurduğu derneklerce işletilmekte, bazılarının tüm masrafları bağışlarla karşılanmaktadır. Ayrıca Fransa'da evcil hayvanların sokağa terk edilmesi durumunda 3 yıl hapis ve 45 bin avro para cezası uygulanmaktadır. Hayvanın ölmesi durumunda ise bu ceza 5 yıl hapis, 75 bin avro para cezasına kadar artmaktadır (AA, 2021b; Kırışık & Öztürk, 2021).

Sokaktaki köpeklerin ve diğer hayvanların sayısını azaltmadaki başarısı ile öne çıkan Hollanda'da "CNVR (topla-kısırlaştır-aşıla-geri bırak)" politikasıyla tüm sahipsiz köpekler toplanıp kısırlaştırılmıştır. Sadece hükümet tarafından izin verilen hayvanlar evcilleştirilebilmekte ve satın alınan/sahiplenilen köpeğin sokağa bırakılması durumunda hayvan sahipleri ağır para cezaları ile karşılaşmaktadır. Bunun yanında her yıl yaklaşık **120 avro köpek vergisi ödenmesi** de zorunludur. Agresif köpek ırklarının ağızlıksız dolaştırılması yasak ve bazı ırkların da davranış testleri ile terapi süreçlerinden geçmesi, sahiplerinin ise hayvanın bakımına dair belirli eğitimleri alması gerekmektedir. Ayrıca barınaklardan sahiplenme oranlarının artırılması amacıyla pet shoplarda satılan hayvanlardan daha yüksek vergiler alınmaktadır (AA, 2021b; Ardıç, 2023).

Sahipsiz köpek sorunu yaşanmayan ülkelerden biri olarak Almanya'da da köpekler mikroçip ya da dövme uygulanarak kimliklendirilmektedir. Sahipsiz köpekler toplanarak bakımevlerine götürülmekte, burada bakım, aşılama ve tedavileri yapıldıktan sonra sahiplenilmesi sağlanmakta, sahiplenilmeyenler ise oldukça iyi koşullara sahip olduğu bilinen barınaklarda bakılmaktadır. Almanya'da sahipsiz köpeklerin öldürülmesi ve pet shoplarda hayvan satışı yapılması yasaktır. Bu nedenle barınaklardan köpek sahiplenme oranı da yüksektir (Kırışık & Öztürk, 2021; Ardıç, 2023). Aynı zamanda 72 ila 186 avro arasında değişen evcil köpek vergisinin ödenmesi de zorunludur. Hayvan sahiplerinin herhangi bir nedenle sahiplendiği hayvanı sokağa bırakması yasak olup uyulmadığı takdirde para cezası uygulanmaktadır. Yine de tatil dönemi öncesinde çok sayıda köpeğin sokaklara bırakıldığı ve çoğu zaman bu hayvanların sahiplerinin bulunamadığı iddia edilmiştir. Ayrıca Almanya'da hizmet veren hayvan bakımevlerinin yalnızca dördte birinin belediyeler tarafından desteklendiği geri kalan dördte üçlük kısmının ise hayvan severler tarafından karşılandığı bildirilmiştir (AA, 2021b; Kırışık & Öztürk, 2021). Bunun yanında tehlikeli köpeklerle ilgili özel yasalar olan Almanya'da bazı tehlikeli ırkların ve melezlerinin ülkeye getirilmesi yasaklanmıştır. Tehlikeli köpek sahibi olmak isteyen kişilerden köpeğin bakımına dair bilgi sahibi olması ve bakabilecek kabiliyette olması beklenmektedir. Köpeğin saldırganlığını artıracak şekilde eğitilmesi, tasmasız ya da ağızlıksız gezdirilmesi, izinsiz bakılması, başka canlıları ya da mülkü tehlikeye atacak şekilde bulundurulması gibi kurallara aykırı durumlarda ise **25 bin avroya kadar para cezası** uygulanabilmektedir (Haberler, 2021).

Köpek popülasyonunun kontrol altında tutulması için uluslararası geçerliliği olan bir uygulama olarak yakala-kısırlaştır-aldığın yere geri bırak (TNR) programı da gerçekleştirilmektedir. Bu uygulamada köpekler zarar verilmeksizin toplanıp cerrahi ya da kimyasal yöntemler kullanılarak kısırlaştırılır ve tedavi sürecinin ardından alındığı yere geri bırakılır. Ancak bu uygulamanın kısıtları vardır, etkili olması için köpek popülasyonunun makul büyüklükte olması gereklidir. Uygulamada hem sahipsiz köpeklerin tamamının yakalanıp kısırlaştırılması hem de salınan köpeklerin yönetilmesi için kaynak gerekecektir. Örnek olarak, tedavi imkânı olmayan hasta hayvanların acısını dindirmek amacı dışında uyutma işlemi uygulanmayan Hindistan'da bu program uygulanarak köpek popülasyonu kontrol edilmeye çalışılmış ancak uygulama başarıya ulaşmamıştır. Aksine kuduz vakalarının ve kuduz kaynaklı insan ölümlerinin artmasına yol açmıştır. Türkiye gibi popülasyonun büyük olduğu ülkelerde köpek sayısının kontrol altına alınması için bu yöntemin tek başına yeterli olmayacağı ortadadır (Aydoğan & Meral, 2019).

Sahipsiz köpek sorununun yaşanmadığı ya da Türkiye'ye göre çok az olduğu İngiltere, Hollanda, Almanya, Fransa gibi ülkelerde hukuki yaptırımların ağırlığı dikkat çekmektedir. Bu ülkelerde (Almanya hariç) sahipsiz köpeklerin sahiplendirilememesi durumunda uyutulması işlemi uygulanarak ve tamamında sahipsiz köpekler toplandıklarında

kısırlaştırılarak köpek popülasyonu kısıtlanmaktadır. Sahiplendirilmeyen ve uyutulmayan köpekler ise barınaklarda tutulmaktadır. Türkiye’de bu yöntemin uygulanması köpek popülasyonunun azaltılması yönünde kalıcı bir yarar sağlayabilir ancak yüzyıllardır hayvanlara olan merhameti ve sevgisi ile tanınan Türk toplumunda hayvanların uyutulması uygulamasının kabul görmesi ihtimali düşüktür. Sahipsiz köpeklerin toplanma ve kısırlaştırılmasından sorumlu olarak belediyelerin de bu uygulamaları her belediye bünyesinde tam olarak yerine getiremediği görülmektedir. Ayrıca barınakların yetersiz olması nedeniyle sokaklardaki tüm köpeklerin barınaklarda tutulması da imkânsızdır.

Sahipsiz köpek sorununun yaşanmadığı ülkelerde köpek sahiplenme durumunda köpekler muhakkak mikroçip ya da dövme uygulaması ile kimliklendirilmekte, böylece sokağa terk edilme durumlarında sahipleri tespit edilerek söz konusu cezalar uygulanmaktadır. Bu şekilde sokaklardaki sahipsiz köpek sayısının önemli bir kaynağı olan terk edilme durumlarının büyük oranda önüne geçilmektedir. Türkiye’de de pek çok köpeğin sahibi tarafından çeşitli nedenlerle sokağa terk edilme nedeni; taşınma, bakım maliyetleri, ev sahibi ve komşuların tutumları, vakit yetersizliği, bakım verilen ortamın elverişsizliği, evcil hayvan sayısının fazlalığı, hane halkında ortaya çıkan zoonotik hastalıklar, kişisel problemler ya da köpeğin ısırma, saldırma davranışı göstermesi olarak sıralanabilir (Bakırtaş & Buluş, 2023). Bununla beraber insanların özel günlerde çocuk ya da yetişkinlere hayvan hediye etmesi de evcil hayvanların sokağa terk edilmesi sorununa yol açmaktadır. Hediye edilen kişinin bu sorumluluğa sahip olmaması veya yaşam şartlarının elverişli olmaması gibi durumlar söz konusu olduğunda bakılamayan hayvan sokağa ya da barınaklara terk edilmektedir. Ayrıca tatil beldelerinde yaz sonu çok sayıda cins köpeğin sokaklara terk edilmesi de söz konusu olup yazlıklarına giden kişilerin eğlenme amaçlı köpekleri satın alıp sonra terk ettikleri görülmektedir (AA, 2021a).

5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu ve “Kedi, Köpek, Gelinciklerin Kimliklendirilmesi ve Kayıt Altına Alınmasına Dair Yönetmelik” gereği evcil hayvan sahiplerinin 31 Aralık 2022 tarihine kadar bakmakta oldukları hayvanlarını PETVET sistemine kaydettirmeleri zorunlu olup buna uyulmaması durumunda 3.642 TL idari para cezası verilmektedir. Sonraki süreçte hayvanların 6 aylık olana kadar kaydedilmesi gerekmektedir. Sahipsiz hayvanların ise yerel yönetimlerce kimliklendirilmesi gereklidir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022). Bu uygulama ile kimliklendirilen hayvanların sokağa terki ve sorumlulara iletilmesi hâlinde kime ait olduğu yetkililerce bulunabilecektir. Ancak sahipli köpeklerde tehlikeli ırklara ait olanların sokağa terk edilmesi hâlinde 30 bin TL para cezası uygulanırken diğer ırkların terki için bir yaptırım bulunmamaktadır. Dolayısıyla sahiplenilen ya da satın alınan köpeklerin bir süre sonra farklı nedenlerle sokağa terk edilmeleri önlenememektedir.

Avrupa Evcil Hayvan Yemi Endüstrisi Federasyonunun (FEDIAF) 2023 raporuna göre Türkiye’de en az bir köpek bulunan hanelerin oranı yalnızca %5’tir ve Türkiye bu oranla listenin sonunda yer almaktadır (FEDIAF, 2023). Dolayısıyla köpeklerin sahiplendirilmesi uygulamasının da Türkiye’de etkili bir sonuç sağlamayacağı ortadadır.

Köpek popülasyonunun kontrolünü zorlaştıran bir unsur da hayvanların ticareti yapılan bir ürün hâline getirilmesi ve bu nedenle üretilip satılmasıdır. HAYTAP Başkanı, bir açıklamasında köpeklerin üretimi ve satılmasının durdurulmaması, yani pet shopların üretime devam etmesi hâlinde hayvanların öldürülmesi, bakımevine alınması, sahiplendirilmesi gibi herhangi bir uygulamanın çare olmayacağını belirtmektedir (Ütücü, 2022).

Diğer yandan Türkiye’de 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu 6. maddesi gereğince sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların 3285 sayılı Hayvan Sağlığı Zabıtası Kanunu’nda öngörülen hâller dışında öldürülmesi yasaktır. Bu hayvanların bakımevlerine götürülmesi zorunlu olup kısırlaştırma, aşılama ve rehabilite işlemlerinden sonra alındıkları yere geri bırakılmaları gerekmektedir. Bugün bakımevlerinin hem kapasite hem de personel açısından yetersiz olmasının yanında sokakların da artık tolerans limitini aştığı düşünülürse sahipsiz köpeklerin alındıkları yere bırakılması kanununun da zorlayıcı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de vuku bulan köpek ısırma vakalarına bakıldığında sadece İstanbul’da 15 ayda 881 sahipsiz köpek ısırma bildirim yapılmıştır (Yeni Şafak, 2022). Bu vakalarda ceza davası açılmadığı için olayların ardından herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır. Ancak sokak köpeklerinden herhangi bir nedenle zarar gören bireyler, ilgili ilçe ve il

yönetimi ile valiliğe soruna neden olan köpeklerle ilgili uygulama yapılmaması nedeniyle tazminat davası açabilmektedir. Köpek saldırısı ile yaralanıp kuduz tedavisi gören bir vatandaş, idarenin hizmet kusuru bulunduğuna yönelik iddiasıyla ilgili belediye başkanlığına açtığı tazminat davasında haklı bulunmuştur. Danıştay'ın bu davada verdiği karar sahihsiz köpekler sorununda emsal teşkil etmektedir. Buna göre zarar gören bireylerin idari yetkili kurumlara tazminat davası açması durumunda, yetkili kurumlar topladıkları köpekleri aldıkları yere geri bırakmak yerine barınaklarda tutarak halkın zarar görmesini engelleyebileceklerdir (Şentürk, 2023).

Tüm bu uygulamaların yanında bazı Uzakdoğu ve Avrupa halklarının köpek eti tükettiği gerçeğine dayanarak köpeklerin gıda ürünü olarak ihraç edilmesi meselesi de medyada gündeme gelmiştir. Bu öneriye göre hem ihraç edilen hayvanlardan gelir elde edilecek hem de bu hayvanlar için harcama giderleri ortadan kalkmış olacaktır (Haber 7, 2023).

6. Sonuç ve Öneriler

Bireyselleşmenin ve yalnızlaşmanın arttığı günümüzde evcil hayvan olarak köpekler insanların günlük yaşantısına eşlik etmekte, bazı destekleyici tedavilerde ve arama-kurtarma ya da asayiş sağlama gibi amaçlarla eğitilmiş köpeklerden yararlanılmaktadır. Ancak sahipli ya da sahihsiz, toplumsal hayatın içinde kendine yer bulan ve günlük yaşantımızda bakım verdiğimiz, aynı mekânları paylaştığımız köpekler sosyolojik, biyolojik ve psikolojik açılardan insan yaşamı üzerinde risk teşkil etmektedir. Başka bir deyişle, bir yandan korumaya çalıştığımız hayvanlar, diğer yandan hayatımızı riske atmaktadır.

Tüm canlıların olduğu gibi köpeklerin de doğal yaşam ortamlarında, özgürce hareket ederek, normal bir yaşam sürmeye hakkı vardır. Ancak evcilleştirilen ve yaşam alanları vahşi doğadan kent hayatına kayan köpeklerin sahihsiz olarak yerleşim yerlerinde başıboş dolaşması uygun değildir.

- I. Başıboş dolaşan sahihsiz köpeklerin popülasyonundaki artış, insan ve hayvan refahı göz önünde bulundurularak durdurulmalı ve uygun yöntemlerle köpek popülasyonu kısıtlanmalıdır. Bunun için yerel yönetimler kısırlaştırma uygulamalarını titizlikle yürütmelidir. Türkiye'de aşılama-kısırlaştırma-geri bırak politikası uygulanmakta ama popülasyonun büyüklüğü ve bazı belediyelerin imkânlarının yetmemesi gibi nedenlerle tüm hayvanlara ulaşamadığı bilinmektedir. Kamu kurumlarında yeterli personel istihdam edilerek kısırlaştırma işlemi ilgili bölgedeki tüm sahihsiz köpeklere uygulanmalıdır. Bu konuda kamu kurumları ile STK'ların iş birliği yaparak ortak hareket etmesi de önem arz etmektedir. Yerel yönetimlerin yetersiz kaldığı yerlerde STK'ların desteği ile kısırlaştırma ve aşılama işlemleri eksiksiz olarak tamamlanmalıdır. Sokağa terk edilen hayvanların sahiplerine de yaptırım uygulanmalıdır.
- II. Köpek popülasyonunu arttıran bir başka neden de hayvanların doğal olarak ya da insan teşvikiyle üremesidir. Hayvan satışı yapan ya da bireysel olarak sahibi olduğu hayvanı kısırlaştırmayıp üremesine müsaade eden kişilerden de yeni doğan yavrular için vergi alınması yoluna gidilebilir. Diğer ülkelerde sahiplenilen hayvanlar için de vergi alınması örnekleri mevcuttur ama köpek beslenen hane oranının %5'lerde olduğu ülkemizde köpek sahiplenmenin vergilendirilmesi mevcut bakım verenlerin köpeklerini terk etmelerine neden olabilir. Ya da zaman içinde sahihsiz köpeklerin sahiplenilme oranını düşürebilir. Bu politika yerine yeni doğan yavruardan vergi alınması daha uygun görünmektedir.
- III. Köpek sahiplerine ihtiyaç duyduğu fiziksel aktiviteler için çocuk oyun alanları kullanılmamalıdır. Bunun için belediyeler hayvan sahiplerinin köpek yürüyüşleri için kullanabileceği alanlar oluşturmalı ve çocuk parklarının köpek aktiviteleri için kullanımı caydırıcı cezalarla engellenmelidir.
- IV. Özellikle büyükşehirlerde belediyelerce bu tür aktiviteler için alan ayrılmalıdır. Kamuya açık herhangi bir yerde sahiplerinin köpeklerine ait dışkıları bırakması da caydırıcı cezalara tabi tutulmalıdır. Bunun yanında zoonozlara karşı önlem olarak çocuk ve yetişkinlerin eğitilmesi sağlanmalıdır. Isırılma sonrası korkup bu durumu saklayarak erken müdahale imkânı ortadan kalkan ve sahibi olduğu aşılı köpeği tarafından ısırılarak kuduz virüsü kapalı kişilerin varlığı göz önünde bulundurularak herhangi bir köpek ısırması vakasında -

köpek sahipli ve aşı, kişi de kuduz aşısı yaptırmış dahi olsa- bir sağlık kuruluşuna başvurulması gerektiği konusunda halk bilinçlendirilmelidir.

- V. Türkiye'deki hayvanları koruma derneklerinin misyon ve vizyonları incelendiğinde, hayvanları korumaya odaklanırken insan refahının göz ardı edilebildiği görülmektedir. Köpeklerin saldırıları ile vücut bütünlüğü zarar gören, kuduz virüsü bulaşan, psikolojik sağlığı bozulan bireylerin söz konusu olması, sorunun ne derece ehemmiyetli olduğunu göstermektedir. STK'ların genellikle önerdikleri gibi bireylerin köpeklere karşı nasıl davranacakları ya da saldırıdan nasıl korunacakları hakkında eğitilmesi ile bu sorunun çözüme ulaşamayacağı ortadadır. Eğitim alınsa dahi kendini korumakta zorlanacak yaşlı, çocuk, engelli, hamile gibi bireylerin de toplumda yer aldığını unutmamak gerekir.
- VI. Kamu vicdanını rahatsız edecek uygulamalardan kaçınılmalı ama toplumun biyo-psiko-sosyal sağlığını korumak öncelikli hedef olmalıdır. Ne zaman saldırıp ne zaman sakin kalacağı tam olarak belli olmayan çok sayıdaki sahipsiz köpeğin stres, endişe ve korku kaynağı olarak sokaklarda dolaşmaları uygun değildir. Belediyelerce toplanıp yerleşim yerlerinden uzağa bırakılmaları da açlık, hastalık, saldırganlık durumlarını arttıracak, bir bölgede sayıca çoğalmaları diğer canlı popülasyonlarını olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla bu köpeklerin kapasiteleri arttırılan bakımevine alınmaları, hayvanseverlerin sahiplenemeseler dahi buralarda ziyaret ederek hayvanlarla ilgilenebilecekleri ortamlar hazırlanmalıdır. Bu noktada STK'ların sorumlu yerel yönetimlerle iş birliği yapması önemlidir. Örneğin, hazır köpek mamaları yerine ilçedeki okul, hastane, üniversite, kafe gibi yemek artıklarının bulunduğu yerlerden bunlar günlük olarak toplanıp aynı ilçedeki bakımevlerinde hazırlanıp köpeklere yiyecek olarak sunulabilir. Böylece hem sokaklarda yayılıp dağılan ve çevreyi kirleten yemek artıklarının önüne geçilmiş hem de köpek maması harcaması önemli ölçüde azalmış ve israfın önüne geçilmiş olur. Dolayısıyla topla-kısırlaştır-geri bırak politikasına ilaveten hayvanların tedavi sonrası alındıkları yere değil, bakımevlerine bırakılmaları sağlanmalıdır.
- VII. Tehlikeli ırklara ait köpek sahiplerinin güç gösterisi ya da psikolojik tatmin aracı olarak kullanılmalarının ve bu köpeklerin bireylere zarar vermesinin önüne geçilmesi için kanunlar tavizsiz uygulanmalıdır.
- VIII. Tüm bu uygulamaları tamamlayıcı olarak doğal dengenin korunması için en acısız ve hızlı yöntemlerle "sınırlı bir süre ötenazi uygulamasına" izin verilmelidir.

Kaynakça

- AA. (2021a, Temmuz 10). *Hayvan barınaklarındaki cins köpek sayısı her geçen gün artıyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/hayvan-barinaklarindaki-cins-kopek-sayisi-her-gecen-gun-artiyor/2300165> (Erişim Tarihi: 17.08.2023)
- AA. (2021b, Aralık 30). *Avrupa ve ABD'de sokak hayvanlarıyla ilgili düzenlemeler katı biçimde uygulanıyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-ve-abd-de-sokak-hayvanlari-ile-ilgili-duzenlemeler-kati-bicimde-uygulaniyor/2461248> (Erişim Tarihi: 11.08.2023).
- AA. (2023, Aralık 16). *Muş'ta köpeklerin saldırısında yaralanan yaşlı kadın yaşadığı korku dolu anları anlattı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/musta-kopeklerin-saldirisinda-yaralanan-yasli-kadin-yasadigi-korku-dolu-anlari-anlatti/3084111> (Erişim Tarihi: 16.12.2023)
- AFAD. (2023, Ağustos 19). *AFAD Arama Kurtarma Köpekleri*. <https://www.afad.gov.tr/arama-kurtarma-kopekleri>
- American Kennel Club. (2023, Ağustos 10). *Dog Breeds*. <https://www.akc.org/dog-breeds/>
- Ardıç, Y. (2023). Sahipsiz Köpekler ile İlgili Türkiye ve AB Mevzuatı ve Uygulamaları. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Aydoğan, M. & Meral, O. (2019). Sahipsiz köpeklerin Popülasyonunun Kontrol Altına Alınması ve Buna İlişkin Hukuki Altyapının Oluşturulması. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(Özel Sayı), 2129-2159.
- Aysul, N., Eren, H., Gargılı, A., Ertabaklar, H., Ertuğ, S., Şimşek, E., & Vuruşaner, C. (2012). İstanbul İlinde Köpeklerde Zoonotik Visseral Leishmaniasisin Araştırılması. *Animal Health Prod. and Hyg*, 1, 21-25.
- Bakırtaş, İ. & Buluş, G. C. (2023). Sahipsiz Köpekler ve İktisadi Tartışmalar. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Bulut, G. (2023). Sahipsiz Köpeklerin Demografisi. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Canevska, O. R. & Akgün, N. R. (2021). Dogs Therapy for Children with Motor Disabilities. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(41), 3099-3116.
- CNN Türk. (2022, Ocak 19). *Sokak köpekleri iş insanına saldırdı*. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/sokak-kopekleri-is-insanina-saldirdi> (Erişim Tarihi: 14.08.2023)
- Cumhuriyet. (2016, Kasım 3). *Mahalleli köpekler yüzünden dışarı çıkamıyor*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mahalleli-kopekler-yuzunden-disari-cikamiyor-625503> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Çetin, E. (2017). Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi: Sosyolojik Bir Analiz. *SAD*, 20(2), 89-107.
- DEDA. (2022, Eylül 6). *Sokak hayvanlarını beslerken istemeden nasıl zarar veriyoruz?* <https://www.dedahaber.com/denizli/sokak-hayvanlarini-beslerken-istemeden-nasil-zarar-veriyoruz/> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- DHA. (2022, Mayıs 1). *Apartmanın koridorunda oynarken köpeğin saldırdığı çocuğun yaralandığı anlar kamerada*. <https://www.dha.com.tr/gundem/apartmanin-koridorunda-oynarken-kopegin-saldirdigi-cocugun-yaralandi-anlar-kamerada-2063147> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü. (2021, Aralık 9). *Tehlike Arz Eden Hayvanlara İlişkin Genelge*. <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Haber/209/Tehlike-Arz-Eden-Hayvanlara-Iliskin-Genelge> (Erişim Tarihi: 13.08.2023)
- Dünya. (2023, Temmuz 6). *Ataşehir'de köpek saldırısına uğrayan kadın ağır yaralandı*. <https://www.dunya.com/video-galeri/gundem/atasehirde-kopek-saldirisina-ugrayan-kadin-agir-yaralandi-video-697574> (Erişim Tarihi: 14.08.2023)
- En Son Haber. (2022, Kasım 16). *Köpek saldırısı bir can daha aldı*. <https://www.ensonhaber.com/3-sayfa/kopek-saldirisi-bir-can-daha-aldi> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- Er, B., Kılınc, N., Aksoy, E., & Çalış, H. (2017). Acute Appendicitis After Extraordinary Dog Bites From The Abdomen in a Child: Dog Bite Case. *Pediatr Pract Res*, 5(1), 16-18.
- Erdoğan, O. & Savaş, H. (2023). Sokak Köpekleri ve Sivil Toplum Kuruluşları Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Euronews. (2021, Aralık 29). *'Kan sporlarından doğan yasaklı pitbull ırkı nasıl ortaya çıktı?* <https://tr.euronews.com/2021/12/29/kan-sporlarından-dogan-sadakat-sembolu-pitbullar-nasıl-ortaya-c-kt> (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- FEDIAF. (2023). *Annual Report 2023*. https://europeanpetfood.org/wp-content/uploads/2023/07/FEDIAF_Annual-Report_2023.pdf (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- Fib Haber. (2022, Ekim 24). *Nevşehir'de sokak köpekleri sahipli köpeğe saldırarak öldürdü*. <https://www.fibhaber.com/nevsehirde-sokak-kopekleri-sahipli-kopege-saldirarak-oldurdu> (Erişim Tarihi: 15.08.2023)
- Franklin, A. (1999). *Animals and Modern Cultures: A Sociology of Human–Animal Relations in Modernity*. Melbourne, Australia: Sage Publications.
- Freedman, A. H., Lohmueller, K. E., & Wayne, R. K. (2016). Evolutionary History, Selective Sweeps, and Deleterious Variation in the Dog. *Annu. Rev. Ecol. Evol. Syst*, 47, 73-96. doi: 10.1146/annurev-ecolsys-121415-032155
- Guy, N. C., Luescher, U. A., Dohoo, S. E., Spangler, E., Miller, J. B., Dohoo, I. R., & Bate, L. A. (2001). A case series of biting dogs: Characteristics of the dogs, their behaviour, and their victims. *Applied Animal Behaviour Science*, 74(2001), 43-57. doi: 10.1016/S0168-1591(01)00155-1
- Haber 7. (2023, Ağustos 5). *Başiboş köpek sorunu için kritik öneri: Türkiye'ye devasa gelir fırsatı!* <https://www.haber7.com/guncel/haber/3343754-basibos-kopek-sorunu-icin-kritik-oneri-turkiyeye-devasa-gelir-firsati> (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- Haberler. (2021, Aralık 30). *Almanya'da tehlikeli köpeğe sahip olmak özel izne tabi*. <https://www.haberler.com/yere/almanya-da-tehlikeli-kopege-sahip-olmak-ozel-izne-14634531-haberi/> (Erişim Tarihi: 11.08.2023)
- Habertürk. (2022, Ağustos 27). *Antalya'da denizde caretta caretta'nın saldırısına uğrayan Rus kadın yaralandı*. <https://www.haberturk.com/denizde-caretta-carettanin-saldirisina-ugrayan-rus-kadin-yaralandi-3515445> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Habertürk. (2023, Ocak 3). *Sokak köpeği ısırıldı, kuduz aşısı olmak için 100 kilometre yol gitti*. <https://www.haberturk.com/sokak-kopegi-isirdi-kuduz-asisi-olmak-icin-100-kilometre-yol-gitti-3552876> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- HAÇİKO. (2023, Ağustos 14). *Derneğin Amacı*. <https://haciko.org.tr/kurumsal/dernegin-amaci-1.html>

- HAYKOD. (2023, Ağustos 14). *Hakkımızda*. <https://www.haykod.org/hakkimizda/>
- HAYTAP. (2023a, Şubat 3). *Sadece İstanbul'da bir hafta içinde ortalama 300 sahipsiz hayvan trafik kazası geçiriyor* [Video file]. https://www.youtube.com/watch?v=vdBi9o_vBio
- HAYTAP. (2023b, Ağustos 14). *Manifestomuz*. <https://www.haytap.org/tr/kurumsal/manifestomuz>
- HAYTAP. (2023c, Ağustos 16). *Köpek Durup Dururken Saldırmaz!* <https://www.haytap.org/tr/kopek-durup-dururken-saldirmaz>
- Hirschman, E. C. (1994). Consumers and Their Animal Companions. *Journal of Consumer Research*, 20(4), 616-632.
- Holbrook, M. B., Stephens, D. L., Day, E., Holbrook, S. M., & Strazar, G. (2001). A Collective Stereographic Photo Essay on Key Aspects of Animal Companionship: The Truth About Dogs and Cats. *Academy of Marketing Science Review*, 1, 1-16. Retrieved from <https://www.semanticscholar.org/paper/A-Collective-Stereographic-Photo-Essay-on-Key-of-Holbrook-Stephens/ea0a12a7a5bbd4f71037affd881a6657ba80515d>
- Hürriyet. (2016, Ağustos 15). *Caretta caretta saldırısında 5 kişi yaralandı*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/caretta-caretta-saldirisinda-5-kisi-yaralandi-40194897> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Hürriyet. (2023a, Ocak 31). *Van'da minik Emir Mete köpek saldırısında hayatını kaybetti*. <https://www.hurriyet.com.tr/video/vanda-minik-emir-mete-kopek-saldirisinda-hayatini-kaybetti-42212507> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- Hürriyet. (2023b, Mayıs 11). *Köpeklerin saldırdığı çocuğa 40 dikiş atıldı*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kopeklerin-saldiridigi-cocuga-40-dikis-atildi-42265872> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- İHA. (2022, Ocak 26). *Van'da başıboş köpek dehşeti haberi*. tv04.net. <https://www.tv04.net/vanda-basibos-kopek-dehseti-41182-haberi> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2023, Ağustos 19). *Jandarma Köpek Timleri*. <https://www.jandarma.gov.tr/jandarma-kopek-timleri>
- Kaya, H. & Bektaş, M. (2019). Çalışan Bireylerin Evcil Hayvanlara Bağlanma Nedenlerine İlişkin Nitel Bir Çalışma. *Mediterranean Journal of Humanities*, IX (2), 401-417.
- Keten, A. (2022). İnsan Kontrolü Dışındaki Köpekler için Kullanılan Kavramların Karmaşıklığı. *Avrasya Terim Dergisi*, 10(3), 66-74. doi:10.31451/ejatd.1163646
- Kılıç, N. & Sarierler, M. (2003). Dog Bite Wounds: A Retrospective Study (114 cases). *YYÜ Vet. Fak. Derg.*, 14(2), 86-88.
- Kırışik, F. & Öztürk, K. (2021). Şiddet Haberlerinden Hayvan Haklarına, Sahipsiz Köpek Sorunu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 69, 360-388. doi:10.51290/dpusbe.946017
- Machová, K., Součková, M., Procházková, R., Vaničková, Z., & Mezian, K. (2019). Canine-Assisted Therapy Improves Well-Being in Nurses. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 16(19), 3670. doi:10.3390/ijerph16193670
- Marcus, D. A. (2013). The Science Behind Animal-Assisted Therapy. *Curr Pain Headache Rep.*, 17(4), 322. doi: 10.1007/s11916-013-0322-2
- Norm Haber. (2023, Ocak 21). *Bursa'da korku dolu anlar! Yaşlı kadına 10 sokak köpeği saldırdı* <https://www.normhaber.com/bursada-korku-dolu-anlar-yasli-kadina-10-sokak-kopegi-saldiridi-440662> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- NTV. (2012, Ağustos 17). *Rottweiler saldırısı can aldı*. <https://www.ntv.com.tr/dunya/rottweiler-saldirisi-can-aldi,C2hQvi50ekS61-7aNycZeA> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- Özgür Kocaeli Gazetesi. (2023, Mayıs 15). *Doğu Kışla Parkı'ndaki başıboş köpekler ısırıldı!* <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/haber/15018514/dogu-kisla-parkindaki-basibos-kopekler-isirdi> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Özkuş, T. (2014). Türkiye'de Hayvan Destekli Terapi Uygulamalarından Örnekler. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 36-36.
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2023, Ağustos 14). *Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı*. <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi>
- Son Dakika. (2023, Mayıs 5). *Basıboş sokak köpeği önce çocuğu ısırıldı daha sonra başka bir köpeği boğdu*. <https://www.sondakika.com/haber/haber-basibos-sokak-kopegi-once-cocuga-isirdi-daha-15865401/> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Sözcü. (2017, Ağustos 11). *Bodrum'da caretta caretta saldırısı: Gözyaşları içinde yaşadıklarını anlattı*. <https://www.sozcü.com.tr/2017/gundem/bodrumda-caretta-caretta-saldirisi-gozyaslari-icinde-yasadiklarini-anlatti-1969454/> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)

- Sürsal Şimşek, N. (2023). Halk Sağlığı Açısından Sahipsiz Köpekler. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Şen, Y. & Atasoy, F. (2014). Köpek ve Kedilerde Bazı Anormal Davranışlar. *Lalahan Hay. Araşt. Enst. Derg.*, 54(2), 91-99.
- Şentürk. (2023, Ağustos 18). *Libya'da Neler Oluyor?* [Video file]. <https://www.youtube.com/watch?v=G4XUwSawllc>
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022, Aralık 27). *Sahipli Hayvanların Dijital Kimliklendirilmesi*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/5652/Sahipli-Hayvanların-Dijital-Kimliklendirilmesi> (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- THKD. (2023, Ağustos 14). *Amaçlarımız*. <https://www.thkd.org.tr/hakkimizda.php>
- TRT Haber. (2021, Aralık 28). *Tehlikeli köpek ırkları için yeni dönem: Çip yoksa sokak da bakımı da yasak*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/tehlikeli-kopek-irklari-icin-yeni-donem-cip-yoksa-sokak-da-bakimi-da-yasak-639655.html> (Erişim Tarihi: 13.08.2023)
- Ütücü, B. (2022, Aralık 1). *HAYTAP Başkanı: Biz de sokakta sahipsiz hayvan istemiyoruz ama....* INDEPENDENT Türkçe. <https://www.indyurk.com/node/582791/haber/haytap-ba%C5%9Fkan%C4%B1-biz-de-sokakta-sahipsiz-hayvan-istemiyoruz-ama%E2%80%A6> (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- WagWalking. (2023, Ağustos 18). *Fila Brasileiro*. <https://wagwalking.com/breed/fila-brasileiro>
- Yeni Şafak. (2022, Nisan 13). *Sahipsiz köpek ihbarı yağıyor: İstanbul'da 15 ayda 881 kişi ısırıldığını bildirdi*. <https://www.yenisafak.com/gundem/sahipsiz-kopek-ihbari-yagiyor-istanbulda-15-ayda-881-kisi-isirildigini-bildirdi-3794920> (Erişim Tarihi: 19.08.2023)
- Yılmaz Aslantürk, A. (2023). Sahipsiz Köpekler ve Kentsel Güvenlik. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.